

”Pojken lyfter sitt svärd. Ger sig in i en strid han inte kan vinna”. Om metaforer och kronisk cancersjukdom

Anna W Gustafsson, Charlotte Hommerberg

Anna W Gustafsson, Docent i i svensk språkvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, Lund. E-post: anna_w.gustafsson@nordlund.lu.se.

Charlotte Hommerberg, Lektor i engelska, Institutionen för språk, Linnéuniversitetet, Växjö. E-post: charlotte.hommerberg@lnu.se.

Inom palliativ cancervård möter vårdpersonal patienter och anhöriga som befinner sig i svåra känslolägen. Språkbruket är en viktig del av bemötandet: att lyssna på och förstå patienters och anhörigas språkbruk och att kunna anpassa sitt eget språkbruk. Projektet MEPAC syftar till att stärka kunskapen om språkbruket genom att sätta fokus på metaforanvändningen. Projektet använder en empiridriven, språkvetenskaplig metod för analys av metaforer. Denna artikel presenterar en kvalitativ analys av krigs- eller kampmetaforik i texter skrivna av sex bloggare med kronisk cancerdiagnos. Krigs- eller kampmetaforik har fått uppmärksamhet och en del kritik i tidigare forskning. Analysen visar att krigs- och kampmetaforer förekommer hos alla bloggare i analysmaterialet. Användningen av kampmetaforer är komplex; metaforerna kan ha såväl positiva som negativa effekter. Studiens resultat har betydelse för utbildning av vårdpersonal inför de känsliga samtal som förs inom palliativ cancervård: medvetenhet om och lyhördhet för metaforanvändning ger bättre förutsättningar för ett personcentrerat bemötande.

Health care professionals in palliative cancer care often meet emotionally sensitive patients and relatives. An important aspect of these encounters is the use of language; to listen to, understand and adapt to the patients' and relatives' own discourse. The MEPAC project raises awareness of language use by focusing on metaphors. Our approach is grounded in empirical metaphor research, which takes note of metaphorically used words and phrases in authentic texts. This article offers a qualitative analysis of war and battle metaphors in texts written by six bloggers with cancer diagnosis. This type of metaphors has been the object of previous scholarly debate. The analysis shows that all of the blogs include war and battle metaphors. The use of these metaphors is complex; the metaphors can have both positive and negative effects. The results are significant for professionals working in Swedish palliative care: perceptiveness of metaphor use enhances the prerequisites for individualized care.

Inledning

Inom palliativ cancersjukvård sker känsliga samtal av olika slag mellan patienter, närstående och vårdpersonal. Det kan handla om diagnoser och prognoser (Friedrichsen et al. 2011), hälsostödande familjesamtal (Benzein et al. 2008) eller brytpunkt-samtal, dvs. samtal då man nått ett skede där vården endast syftar till att lindra symtom, inte förlänga livet. I sådana samtal kan man känna sig hudlös, och varje ord kan få en alldeles särskild betydelse, en tyngd och ett innehåll som kan fastna i minnet och påverka upplevelsen. Kanske tolkar man bokstavligt eller hänger upp sig på sådant man annars inte skulle bry sig om. Små triggers kan utlösa starka reaktioner och dränera patienter eller anhöriga på energi (Sandgren 2010, s. 53). Socialstyrelsens riktlinjer för palliativ vård föreskriver att ”läkaren är väl förberedd, ger tydlig och individuellt anpassad information samt gör patienten delaktig genom att lyssna aktivt och bekräfta patientens tankar och känslor” (Nationellt kunskapsstöd 2013, s. 53). En personcentrerad palliativ vård innebär alltså att personalen ska förstå och i viss mån anpassa sig till patienters individuella språkbruk. Vårdpersonalen är ofta medveten om språkets betydelse i dessa utsatta situationer, men det finns behov av svensk språkvetenskaplig forskning som stöd för dessa samtal.

I denna studie ligger fokus på metaforer. Metaforerna har stor betydelse

se när vi människor försöker göra nya situationer begripliga. Men metaforer är samtidigt ofta så konventionaliserade att man inte lägger märke till dem, vilket gör dem särskilt intressanta att studera. Syftet med denna artikel är att synliggöra de metaforer patienter använder, att försöka förstå den funktion de fyller och på så sätt stärka vårdpersonalens medvetenhet om metaforers betydelse för kommunikationen. Studien som redovisas görs inom ramen för projektet *Metaforer i palliativ cancervård* (MEPAC)¹, finansierat av Familjen Kamprads stiftelse, där vi med språkvetenskapliga metoder studerar hur metaforer används av patienter, anhöriga och vårdpersonal inom svensk palliativ cancervård.

Krigs- eller kampmetaforer har en särställning i sjukdomsberättelser. Hawkins (1999) kallar stridsmetaforen en ”arketypisk myt”, ett konceptuellt mönster som används för att uttrycka personliga och kulturella sanningar. Cancervårdens språkbruk genomsyras av ord och uttryck som associerar till kamp och krig. Man talar t.ex. om ”invasiv cancer”, ”aggressiv behandling” och ”vapen i kampen mot cancer”. Kampmetaforer är också vanliga i massmedia, där uttryck som ”besegra sjukdomen” eller ”förlora kampen mot cancer” är normaliserade, särskilt i rubrikspråket.

I denna artikel diskuterar vi metaforbruket i sex bloggar skrivna av patienter med kronisk cancer. I blogg-

¹ Projektet MEPACs hemsida finns här: <https://lnu.se/mepac/>

materialet finns även andra metaforer, såsom resemetaforer och fångenskap respektive frihet, men vi har här valt att fokusera på krigs- och kampmetaforer, eftersom dessa är såväl omtvistade som framträdande i materialet.

Metaforen – ett språkligt och kognitivt fenomen

Metaforer innebär att något abstrakt och okänt fångas i ett språkligt uttryck som knyter an till ett mer konkret och bekant sammanhang. Man brukar säga att man hämtar betydelser och associationer från en annan *betydelsedomän*. När man gör det betonas man en viss aspekt av verkligheten, man gör ett språkligt val som får betydelse för hur saken betraktas. Lakoff & Johnson (1980) illustrerar fenomenet med exempel på hur vi talar om argumentation eller debatt som *krig* – bombarderar någon med argument, får in en stöt, försvarar oss etc. Krigsmetaforen undertrycker samtidigt alternativa sätt att se på diskussioner, t.ex. som byggande av gemensam kunskap. Metaforerna får därigenom betydelse för vårt tänkande och utgör kraftfulla redskap för kommunikation, som både reflekterar och påverkar hur vi omedvetet förhåller oss till verkligheten.

Metaforer och deras betydelse i s.k. patografier (sjukdomsskildringar) har även diskuterats av Hawkins (1999), som närmar sig dem från ett litteraturvetenskapligt perspektiv och ser dem som arketypiska myter. Även Hawkins beskriver metaforer som strukturerande för vårt förhållningssätt till världen, som sätt att skapa mening.

Vi ansluter oss till en empiridriven, språkvetenskaplig metaforforskning som uppmärksammar metaforiskt använda ord och uttryck på detaljnivå (Steen et al. 2010), och här kan även funktionsord som prepositioner och pronomen bli föremål för metaforanalys vid sidan av mer uppenbart metaforiska uttryck.

Att förlora en kamp eller nå slutet av sin resa

Sontag (1978) belyser kampmetaforens potentiellt skadliga effekt. Metaforen associeras med våld och hot, den iklär patienten en aggressiv roll som kämpe eller krigare, den antyder närvaron av en fiende i patientens kropp och den associerar att inte överleva med *förlust*. Denna demonisering av sjukdomen kan uppfattas som skuldbeläggande för patienten.

Många kritiska röster har sedan hörts om kampmetaforen. Salmon & Hall (2003) menar t.ex. att uttryck som ”fighting spirit” förstärker en underliggande idé om att kampanda ökar chanserna för överlevnad (jfr Hawkins 1999, s. 65). Men det finns inga vetenskapliga bevis för att ”fighting spirit” skulle påverka överlevnadschanserna (Watson et al. 2000). I Storbritannien har man sedan 2007 därför valt att rekommendera användning av resemetaforer i policydokument från National Health Service och i stället beskriva kronisk cancersjukdom som en *resa mot livets slut* med olika vägar eller stigar som innebär olika vårdmodeller eller förhållningssätt. Resemetaforer gör cancer till en reskamrat istället för fiende, något att

leva och resa med, och de involverar inte någon association till förlust om man inte tillfrisknar.

Å andra sidan diskuterar t.ex. Hawkins (1999, s. 66) stridsmetaforens förmåga att skapa mening och sammanhang för patienten och ge en känsla av styrka, kontroll och värdighet. Semino m.fl. (2015) har också observerat att metaforer kan ha olika betydelse för olika patienter. Kampmetaforer är inte enbart av ondo och resemetaforer inte odelat positiva, utan det beror på hur metaforerna används och av vem.

Bloggares metaforer

I denna artikel redovisar vi en kvalitativ analys av sex patientbloggar. En av de bloggar vi studerar är Kristian Gidlunds, vilken även publicerats i bokform. För exempel från Gidlund refererar vi till de utgivna böckerna. I övrigt använder vi bloggarens förnamn. De skribenter som citeras är antingen personligen tillfrågade eller – i de fall de inte lever – offentliga bloggare med stora läsarskaror på internet.

Kamp- och krigsmetaforer förekommer hos alla bloggare, och nedan diskuterar vi några av kampmetaforikens funktioner.

Cancern som en fiende i patientens egen kropp

Det mest slående med kampmetaforerna i bloggarna är att alla skribenter framställer cancern som en levande varelse – oftast som en otäck fiende eller ett monster – som handlar, krigar och skadar. Men cancern är också en osynlig fiende, en ”drake i mörkret” som Gidlund kallar den. I hans blogg kan man tydligt se hur han prövar metaforer för att beskriva sin upplevelse.

Men för mig är det här någonting annat. För mig är det här skälvande steg mot ett slagsmål. Det här är en uppgörelse i en gränd. Det känns som tonårsnätterna längs Borganäsvägen i Borlänge, där några bar kniv, där någon hade ett gevär och där alla med självbevarelsedrift var beredda att ta till nävarna. För det är just vad jag måste göra. Men den här gången måste jag göra det mot mig själv. (Gidlund 2013, s. 26)

Det märkliga med den här yttre fienden är alltså att den också är en inre fiende, att den krigar i och mot skribenten själv. Känslan av att ha en fiende i kroppen som är oberäknelig och som växer och kan slå till utan för-

Tabell 1. Sex patientbloggar indelade i åldersgrupp och kön.

Bloggare	Åldersgrupp	Kön
Elisabeth	30–40	Kvinna
George	40–50	Man
Helena	50–60	Kvinna
Kristian Gidlund	< 30	Man
Malin	40–50	Kvinna
Sabina	30–40	Kvinna

varning återkommer hos flera bloggare genom deras sätt att använda metaforer:

Dessutom känner jag ju hur rackarna härjar fritt och kommer en efter en. Måste få beh[andling] snarast!! (Sabina)

I exemplen kan vi se precis det som Sontag talade om, hur komplext och hotfullt det blir att se sjukdomen som en fiende som finns i ens egen kropp och kampen blir en kamp mot något i en själv.

Hos en av bloggarna, George, används krigsmetaforiken något annorlunda. Han menar att han behöver lära sig allt om fienden för att ”kunna överleva”. Överlevnad tycks dock här snarast handla om förmågan att uppskatta livet som är kvar, eller att leva så länge som möjligt, samtidigt som den tankefigur krigsmetaforiken bygger på är att det är cancer som ska besegras, och patienten bli frisk:

Jag var tvungen att möta min hatade fiende i full kontakt, ta reda på hur fienden fungerar, hur den kommer att döda mig, hur den kommer att påverka mig, ingen information om fienden är för liten! [...] Devisen ”Kunskap är makt” är otroligt sann i kampen mot cancer, i kampen för överlevnad. (George)

I Georges berättelse tycks kampmetaforiken fungera på ett stärkande sätt. Den förmedlar hans delaktighet och engagemang i behandlingen och hans handlingsutrymme i patientrollen: genom kunskap kan han få styrka och kontroll och därigenom ett överläge i kampen.

Att inte vara ensam i kampen

Många betonar att de känner ett starkt stöd av närstående och vänner och att de inte är ensamma i sin kamp mot sjukdomen. Här kan kampmetaforer fungera stärkande:

[...] vännerna [...] som också är stöttepelare i min kamp mot denna ”kitsjukdom”. (Elisabeth)

I exemplet kan man också se hur metaforen ”stöttepelare”, genom att utnyttja betydelsesdomänen *byggnad*, framställer kampen som ett slags hus, där skribenten befinner sig, som är sjuklivet och som står stadigare med mer stöd. Flera av bloggarna uttrycker att de får det starkaste stödet av andra cancersjuka som befinner sig i liknande situation. Även när vännerna dör av sin sjukdom uttrycks en solidaritet i kampen som man fört sida vid sida; man vill fortsätta sin kamp för den andres skull:

Imorgon ska jag resa mig upp och fortsätta denna kamp som H påbörjade. (Sabina)

Ibland uttrycks solidariteten med andra cancersjuka i skämtsamma ordalag, t.ex. när krigsmetaforer används för att framhäva den gemensamma kämpaglöden:

Än är det kerut i Dödspolarna. (Malin)

Här målar bloggarna upp en bild av verkligheten där de enade tillsammans har vapen kvar i kampen mot

cancern. Kampen får mening när man kan överföra styrka till varandra. Hawkins (1999, s. 89) uppmärksammar just den sociala dimensionen i kampmetaforiken och jämför den med resemetaforiken, som hon menar kan vara mer isolerande.

Att inte orka kämpa, att ge upp – eller att förlora

Vi ser även exempel på hur dubbelbottnad kamp- och krigsmetaforiken kan vara. När Gidlund beskriver upplevelsen av att inte orka kämpa, att dra sig undan striden, ligger fokus inte längre på fienden, utan på skadorna och den skadade:

Jag är en påkörd rävnunge – skadeskjuten om du så vill – som har dragit sig undan. Som försiktigt blickar ut från grytet. Djur gömmer sig när de vet att de ska dö. (Gidlund 2013, s. 247)

Effekterna av både sjukdomen och behandlingen gör patienten till ett offer för våld i någon form. Samtidigt är kamp- eller stridsmetaforen viktig för honom: hans texter illustrerar hur kampmetaforen blir ett sätt att bekämpa offerrollen (jfr Hawkins 1999, s. 67). De illustrerar också den ambivalens metaforen bär på – ”because it embodies both the glory of heroism and the horror of suffering and death” (Hawkins 1999, s. 73). Gidlund värjer sig emot att beskriva de som inte överlever som förlorare (t.ex. Gidlund 2013, s. 127). Han vänder och vrider på kampmetaforen, och gör den till sin. När det börjar bli

klart att han inte kommer att klara sig får den en annan karaktär:

Jag blundar för en stund och ser en råg-blond pojke. Han sitter på sin häst. Framför honom reser sig mörkeret. Ett rasande vidunder, skapat av djävulen själv. Pojken lyfter sitt svärd. Ger sig in i en strid han inte kan vinna. (Gidlund 2013, s. 282–283)

Gidlund målar med språket en bild av en hjälte som strider hela vägen fram till sin död. Denna inställning verkar viktig för flera av skribenterna, och är kanske också något som de upplever att omgivningen förväntar sig. Såväl Gidlund som andra skribenter tar upp risken för att andra reagerar negativt om man inte behåller kämpaglöden hela vägen:

Om jag ska vara ärlig så är det nog så att jag på ett plan redan gett upp. Jag märker att jag garderar mig genom att hela tiden påminna mig om att jag inte kommer att kunna bli botad. Det sticker kanske i ögonen. Och jag vet inte om jag skulle må bättre av att våga tro på ett långt och bra liv. Och bara ”kämpa”. (Helena)

I nästa exempel kommenteras det ansvar som läggs på patienten att vara den som ska kämpa ”på rätt sätt” för att ”vinna” över cancern.

Jag vill njuta så länge jag kan, men jag vill inte höra den dag cancern vunnit över mig helt, att jag skulle ha gjort på något annat sätt för att få vara frisk längre. [...] Det är bara det att när cancern inte

längre går att bota, är det svårt att finna kraft i käcka tidningstips som "så lever du längre", "ät dig frisk" och "träna dig till hälsa".

Man gör så gott man kan och måste försöka leva med cancer. Så länge det nu går. (Helena)

Här framstår tanken på kamp som ett potentiellt hinder för att acceptera och leva ett gott liv med sjukdomen. Skribenten refererar till uppfattningen att kampanda, eller det att leva "rätt", skulle förbättra hennes överlevnadschanser genom att hon så att säga tar ansvar för sin kropp, hälsa och behandling (jfr Alftberg & Hansson 2012, Hawkins 2009, s. 65).

Att leva med sin fiende

Helena som citerades ovan talar ofta om att leva *med* sjukdomen. Det är ett helt annat perspektiv än att kämpa *mot* den: "Det är svårt att leva med cancer. Inget blir som förr." Hon talar om kampen, men vrider på ett intressant sätt perspektivet och gör cancer till en handlande person: "Min cancer har verkligen kämpat med mig". Possessiven "min" pekar just på att det är något som tillhör eller är en del av skribenten. Exemplet illustrerar hur prepositionsvalet påverkar de betydelser och föreställningar som förmedlas med språket. Man kan tänka sig att *mot* är ett naturligare val om cancer ses som en yttre fiende, medan *med* speglar att cancer finns i kroppen, den kan inte motas bort utanför kroppens territorium. Lite senare fortsätter Helena:

Min cancer är kanske en cancer som tappat sugen. (Det skulle ju i så fall bli min räddning!) Och nu ska vi ta och stråla eländet också. Sedan tycker jag att den kan gå och gömma sig.

Ja nu har du faktiskt kämpat klart, cancer. Men jag tänker kämpa mot dig! Ja, du hörde vad jag sa: Ta och ge dig nu din trötta och sega gamla historia! Nu har jag tröttnat på dig och vill inte ha med dig att göra mer. (Helena)

Denna personifiering av cancer, så att den blir till en tröttsam person snarare än en diffus fiende i den egna kroppen, visar på ett sätt att hantera situationen som kanske kan ses som ett slags motstånd mot den demonisering Sontag talade om ovan. Även om kampmetaforen finns kvar blir cancer här snarare en oönskad följeslagare än en skräckinjagande fiende.

Avslutning

Vår genomgång visar hur starkt etablerad kampmetaforiken är. I vår kultur *förväntas* vi tala om cancersjukdom på ett visst sätt; vi *förväntas* gå in i en kamp, en strid, en match. Dessa förväntningar ligger inlagrade i språket, i konventionaliserade metaforer som reproducerar föreställningen om kampen mot en fiende. Hawkins (1999, s. 63) menar att detta sätt att tala om sjukdom verkar närmast förutbestämt i vår kultur. Men att vi talar om cancer på detta sätt lägger också ett visst ansvar på patienten. Det tilldelar patienten en aktiv roll, och antyder att man kan vara mer eller mindre duktig på att kämpa. Känslan av

misslyckande och skuld kan infinna sig. Man har inte kämpat tillräckligt väl. Man blir en förlorare. Det är en konkret effekt som kan uppstå genom ett oreflekterat användande av kamp- och stridsmetaforer. Det finns även de som väljer bort behandlingar trots att det finns fler kvar att pröva. Omgivningen kan känna sig provocerad och se det som att patienten har gett upp. Kanske har den som ”ger upp” också lite skuld i förlusten? En annan risk med kampmetaforiken är att vården istället för att anta ett mer holistiskt synsätt bara fokuserar på fienden, dvs. sjukdomen (jfr Hawkins 1999, s. 65):

Disease is most commonly perceived as exogenous, as alien, as lacking any organic relation to the person who is ill: thus certain illnesses, especially cancer, are characterized by treatment modalities aimed primarily at attacking the disease, not treating the individual whose body is affected by the disease. (Hawkins 1999, s. 65)

Samtidigt är krigs- och kampmetaforik uppenbarligen viktig för många patienter, och blir till ett slags livsberättelse: jag kämpar tills jag dör med flaggan i topp. Efterlevande talar om ”en slagen hjälte” eller ”en krigarprinsessa” och hyllar den avlidnes livstörst och kämpaglöd.

I vårt material ser vi alltså att kampmetaforer kan ha både stärkande och försvagande funktion (jfr Semino et al. 2015). Eftersom tolkningen av metaforer är beroende av varje individs egna associationer och erfarenheter blir det viktigt i samtal i den pallia-

tiva cancervården att kunna bedöma hur en viss metafor fungerar i en viss situation och för en viss person (stärkande eller försvagande). Metaforer är också språk- och kulturbundna; därför krävs en särskild beredskap hos personal inom vården att beakta skillnader i metaforanvändning som beror på språk, kultur eller genus (jfr Gustafsson 2014). En förhoppning är att vårdpersonalens ökade språkliga medvetenhet och lyhördhet för individers egna metaforer ska kunna öka patienters och anhörigas upplevelse av delaktighet i samtalen under patientens sista tid i livet.

Citerade bloggar

Elisabeth: <http://joelisacadam.blogspot.se/>

George: <https://georgeschottl.wordpress.com/>

Helena: <http://tursomentokig.bloggplatsen.se/>

Malin: <https://inteytterliggareenbloggomcancer.wordpress.com/>

Sabina: <http://mittlivsabina74.blogspot.se/>

Referenser

- Alftberg, Å. & Hansson, K. (2012). Introduction: Self-care Translated into Practice. Culture unbound. *Journal of current cultural research*: 4:2012. Linköping: Linköpings University Electronic Press. Tillgänglig på Internet: <http://www.cultureunbound.ep.liu.se>
- Benzein E., Hagberg M. & Saveman B-I. (2008). Being appropriately unusual – a challenge for nurses in health promoting conversations with families. *Nursing Inquiry*, 15, 106–115.
- Friedrichsen M., Lindholm A. & Milberg A. (2011). Experiences of truth disclosure in terminally ill cancer patients in palliative home care. *Palliative & Supportive Care*, 9, 173–180.
- Gidlund, K. (2013). *I kroppen min: resan mot livets slut och alltings början*. [Ny utg.] Stockholm: Månocket.
- Gustafsson, A. W. (2014). *Stärkande samtal: fyra fallstudier av invandrarfamiljers läkarbesök i barndiabetesvården*. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Nordiska språk, Lunds universitet.
- Hawkins, A. H. (1999). *Reconstructing illness: studies in pathography*. 2. ed. West Lafayette, Ind.: Purdue University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Nationellt kunskapsstöd för god palliativ vård i livets slutskede: vägledning, rekommendationer och indikatorer: stöd för styrning och ledning. (2013). Stockholm: Socialstyrelsen. Tillgänglig på Internet: <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2013/2013-6-4>
- Salmon, P. & Hall, G M. (2004). Patient empowerment or the emperor's new clothes. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 2004, 97, 53–56.
- Sandgren, A. (2010). *Deciphering unwritten rules: patients, relatives and nurses in palliative cancer care*. Diss. (sammanfattning) Kalmar : Linnéuniversitetet.
- Semino, E., Demjén Z., Demmen, J., Koller, V., Payne, S., Hardie, A. & Rayson, P. (2015). The online use of Violence and Journey metaphors by patients with cancer, as compared with health professionals: a mixed methods study. *BMJ Supportive & Palliative Care*. Published Online First: [2015-03-05]. Tillgänglig på Internet: doi: 10.1136/bmjspcare-2014-000785
- Sontag, S. (1978). *Illness as metaphor*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Steen, G. (red.) (2010). *A method for linguistic metaphor identification: from MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
- Watson, M., Haviland, J., Davidson, J. & Bliss, J. (2000). Fighting spirit in patients with cancer. *The Lancet*, Volume 355, Issue 9206, 848.